

Шаг замість копійки: наскільки це доречно в історичному контексті

І чи справді такий захід слугуватиме дерусифікації

ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК

16 ВЕРЕСНЯ 2024

Фото: пресслужба НБУ

Опубліковано: *Гай-Нижник П.* Шаг замість копійки: наскільки це доречно в історичному контексті. І чи справді такий захід слугуватиме дерусифікації // Mind. – 2024. – 16 вересня.

URL: <https://mind.ua/publications/20278946-shag-zamist-kopijki-naskilki-ce-dorechno-v-istorichnomu-konteksti>

Національний банк на початку вересня збуриє медіапростір однією зі своїх ініціатив – реформою, під час якої замість копійок пропонується ввести нову (стару) українську грошову одиницю – шаг. Голова Нацбанку Андрій Пишний написав на своїй сторінці у фейсбуці, що так відтворюється питомо українська монетна одиниця із суто українською назвою. Чи це так і чи доречним є такий крок саме зараз? Проте чи всі за і проти будуть враховані таким рішенням, якщо воно реалізується? Щоб відповісти на це запитання, слід заглибитися в історію Української Народної Республіки та, власне, виникнення шагів.

Як називалися перші гроші УНР?

Перш за все, з огляду на заявлену ідею позбавитися російського (ворожого) наративу в українській сучасній дійсності загалом й у грошовій системі зокрема, йдеться про історію. Власне, про історичну спадщину Української Народної Республіки (УНР) у сфері фінансів. Це справедливо й логічно, як із політичного огляду сьогодення, так і з точки зору збереження історичної пам'яті.

Як відомо, у листопаді 1918 року III Універсалом Центральної Ради було проголошено постанову Української Народної Республіки, що перебувала у федеративному зв'язку з небільшовицькою Російською Республікою. Проте УНР опинилася без грошових засобів, позаяк із Петрограда припинили асигнувати грошові знаки в Україну. Отже, було вирішено запровадити власні грошові паперові знаки.

Першими вітчизняними паперовими грішми законом УНР від 19 грудня 1917 року було затверджено кредитові білети, що дістали назву «карбованці». Саме поряд із карбованцем ми зустрічаємо вперше й таку грошову категорію як «шаги». В одному з його пунктів з цього приводу, зокрема, зазначалося: «4) Кредитові білети УНР випускаються в карбованцях, при чому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і ділиться на 200 шагів».

Від 1 березня 1918 року, вже за самостійної УНР, проголошеної IV Універсалом Центральної Ради в січні 1918-го, із запровадженням в Україні нової грошової одиниці – гривні, підтверджувалося й присутність у національній грошовій системі шагів.

Гривня становила половину карбованця і поділялася на 100 шагів. Цим же законом запроваджувалася золота й срібна гривня і монети «иншого металю, який тимчасово встановить міністер фінансів – на 1 шаг, 2 шаги, 5 шагів, 10 шагів, 20 шагів і 50 шагів». І нарешті, майже через півтора місяця законодавчо було започатковано встановлення самого цього платіжно-розрахункового засобу державної України – шагів.

Отже, формальне завершення формування структури системи українських грошових знаків відбулося 18 квітня 1918 року, коли Центральною Радою було прийнято Закон «Про надання Міністрові фінансів права випустити розмінних марок» на суму не більш 60 000 крб (50 примірників проекту Закону «Про надання Міністрові фінансів права випустити розмінних марок» надійшли до Комісії законодавчих внесень Центральної Ради 13 квітня 1918 року), які в обігу могли прирівнюватися до металевої («дзвінкої») монети. Отримали вони назву «шаги».

Попередньо шаги задумувалися лише як поштові марки, але з огляду на різку нестачу на ринку країни та в урядовому розпорядженні дрібних розрахункових знаків, потреба в яких зростала з місяця в місяць й одночасно в зв'язку з відсутністю запасів коштовних металів для биття монети, було запроваджено паперові марки як розрахунковий знак.

Яку функцію виконували шаги?

Передбачалося, що марки-шаги розв'яжуть проблему дрібних грошей, яка досить гостро постала в Україні й ускладнювала приватні розрахунки. Про намір «тимчасово допустити ходити нарівні з «звонкою монетою» українські поштові марки вартості до 2 гривень», на зворотній стороні яких мав би бути зображений герб УНР і напис «Українська Народня Республіка», Рада народних міністрів висловила ще 31 березня 1918 року. Але втілити його законодавчо вдалося лише 18 квітня.

Міністерство фінансів УНР планувало випустити до обігу розмінних марок «у розмірі дійсної потреби, але не вище суми 20 мільонів карбованців», проте остаточно граничну суму було емісії збільшено до 60 млн карбованців.

Марки-шаги мали випускатися відповідно до таких правил:

- «1/ Розмінні марки Скарбниці ходять на рівні з металічною розмінною монетою.
- 2/ Розмінні марки Скарбниці виробляються і випускаються за окремий рахунок Державної Скарбниці вартістю: 1, 2, 4, 6, 10, 20, 30, 40 і 50 шагів.
- 3/ Зразки розмінних марок затверджується Міністром Фінансів.
- 4/ Попсована розмінна марка Скарбниці не приймається в платню в тому разі, коли вона має менше трьох чвертей цілої розмінної марки.
- 5/ Міністр Фінансів має установити порядок як вийняти розмінні марки з обороту».

Випуск марок (згідно із законом УНР від 18 квітня 1918 року) планувався здійснюватися Державною скарбницею, що таким чином (з огляду, що вони паралельно запроваджувалися поряд як із кредитовими білетами, так і із скарбовими знаками) створювало ще один різновид грошових знаків невідомого походження. Такий незабезпечений за покриттям випуск міг призвести лише до нового ускладнення в системі бюджетного законодавства й накопичення, а також у грошовому обігу.

Річ у тім, що, запроваджуючи розмінні марки за прикладом царського та Тимчасового російських урядів, українські фахівці не врахували того, що 1917 року в росії розмінні казначейські знаки вже не обчислювалися по прибутках за кошторисом Кредитової канцелярії. Це дає привід припустити, що вони (як і кредитові білети) були включені до балансу Державного банку.

Разом із тим з огляду на те, що дозволені до випуску вищевказаним законом Центральної Ради від 18 квітня 1918 року розмінні марки було прирівняно до срібної монети лише в розумінні ходіння нарівні з нею й у законі немає вказівок про порядок їх забезпечення, фахівцям Народного міністерства фінансів УНР слід було обов'язково доповнити цей закон положенням про їх забезпечення. Цього, однак, зроблено не було.

Тож уже за Української Держави (Гетьманату), беручи ж до уваги, що розмінні марки за засадами їхнього випуску ближче за все підходять до кредитових білетів, як пізніше вважав гетьманський міністр фінансів А. Ржепецький, ці марки щодо їхнього забезпечення потрібно було б прирівняти до кредитових білетів. Тобто включити всю суму вищевказаних марок до балансу Державного банку й забезпечувати їх зобов'язаннями Державної скарбниці, які виписуються на ім'я Державного банку на підставах, що встановлені законом про випуск кредитових білетів, затвердженого Центральною Радою 20 квітня 1918 року.

Лише за Гетьманату Павла Скоропадського ці недоречності було усунуто відповідним законодавчим актом від 8 липня 1918 року. У ньому йшлося про те, що «розмінні марки, що до порядку їх забезпечення, прирівнюються до кредитових білетів, цебто на всю суму розмінних марок, які випускаються Державною Скарбницею, видається Державному Банкові обов'язання на підставі закону Центральної Ради від 20 квітня цього року про випуск кредитових білетів».

Чи були шаги викарбувані як монети?

Дзвінка розмінна монета (марки-шаги) відповідала половині копійки й була виготовлена на грубому негумованому папері (картоні) білого або жовтявого кольору без водяних знаків у п'яти вартостях, а саме: 10, 20, 30, 40 і 50 шагів. Проте не слід її плутати з поштовими марками-шагівками тих же номіналів, малюнку й розмірів. Перші поштові марки було запроєктовано визнаними українськими графіками А. Середою (у 10 та 20 шагів) та Г. Нарбутом (у 30, 40 і 50 шагів) ще у грудні 1917 року. Але їхній друк розпочато лише в переддень виходу закону УНР про випуск розмінної монети – шагів у вигляді марок.

Зразки розмінних марок Української Держави

Однозначним є й те, що за Центральної Ради марки-шаги як розмінна монета ще не були випущені в обіг, а лише перебували у процесі

виготовлення. Інакше гетьманська постанова від 8 липня 1918 року була б просто зайвою.

На перший погляд марки-шагівки та розмінна монета (марки-шаги) не відрізнялися ані малюнком, ані оформленням, позаяк обидва видання виготовлялися матрицями з тих самих кліше – цинкових плит спочатку в київській друкарні В. Кульженка, що по вул. Пушкінській, 6, а згодом (до грудня 1919 року) і в одеській друкарні Е. Фесенка, що розташовувалася по вул. Рішельєвській, 47.

Проте між ними відмінності були. Розмінні марки-шаги друкувалися на грубому папері й на їх зворотному боці в рамці з тонкої та грубої рисок (на номіналах, виконаних А.Середою) або лише з грубої риски (на номіналах, виконаних Г.Нарбутом) було зображено тризуб, під яким у чотири ряди розташовано напис: Ходить / нарівні / з дзвінкою / монетою.

Крім того, розмінні марки-шаги відрізнялися від поштових і тим, що розмінну марку було вироблено із зубкуванням, а поштову – без нього. Щоправда, близько 400 перших малих аркушів поштових марок було і прозубковано, проте всі решта випуски – ні. Розмінні ж марки-шаги були прозубковані всі і зазначені написом на зворотному боці.

З'явилися розмінні марки в обігу з 18 липня 1918 року в Києві, а згодом і по всій Україні. У встановленні останньої дати ми посилалися на доктора С. Кікту, дослідника із США, який стверджував її правильність тим, що «це устійнили поштовими штемпелями німецькі філіателісти, які побували тоді в Україні». До того ж побічно дата ця підтверджується й тим, що постанову від 8 липня офіційно було опубліковано саме 18 липня 1918 року.

За Гетьманату розмінних марок було випущено на суму у 12 млн 133 тис. 275 карбованців. М. Гнатишак зазначав, що за влади П. Скоропадського їх оберталося 71,5 млн одиниць, а загалом розмінних марок-шагів, щоправда, без вказівки на джерело, було надруковано в чисельності 106 млн 361 тис. 530 штук на суму в 37 млн 656 тис. 685 гривень. Подібну суму подає і С. Шрамченко (38 млн 556 тис. 685 грн на 9 липня 1920 року, що становило 19 млн 228 тис. 342,5 крб), посилаючись на свідчення колишнього директора Державного банку УНР К. Клепачівського.

13 квітня 1918 року, одночасно з проєктом Закону «Про надання міністрові фінансів права випустити розмінних марок» до Комісії законодавчих внесень Центральної Ради надійшов і проєкт Закону «Про випуск зобов'язань Державної скарбниці Української Народної Республіки на забезпечення грошових знаків у сумі 500 мільйонів карбованців (один мільярд гривень)».

Після незначних правок проєкт закону 20 квітня 1918 року Центральна Рада ухвалила під назвою Закон «Про видачу Державною скарбницею Української Народної Республіки Державному банкові зобов'язань на забезпечення грошових знаків в сумі 500 мільйонів карбованців (один мільярд гривень)». Вищезгаданий закон від 20 квітня 1918 року вказував на видачу Державною скарбницею Державному банкові зобов'язання для забезпечення грошових знаків, що випускаються в сумі 500 млн карбованців.

У законі, зокрема, пропонувалося: «Надати право Народньому Міністрові Фінансів підписати від імені Державної Скарбниці короткострочний з'обов'язок на суму 500 мільйонів карбованців /один мільярд гривень / і видати його Державному Банкові для забезпечення кредитових білетів Української Народної Республіки, які випускає Державний Банок, згідно закону, ухваленому Центральною Радою 19 грудня 1917 року про випуск кредитових білетів на суму 500 мільйонів карбованців. Срок цього з'обов'язку не повинен перевищувати 12 місяців». Їхнє запровадження Центральна Рада ухвалила ще 30 березня 1918 року.

Втім самостійно виготовити їх уряд Центральної Ради був не в змозі. Друк здійснювався також у німецькій імперській друкарні. Беручи до уваги пояснювальну записку до проєкту бюджету державних прибутків і видатків на 1918 рік, білети Державної скарбниці повинні були покрити бюджетний дефіцит за рахунок емісії на загальну суму в 1 млрд 4 млн 650 тис. карбованців. Проте вказані облігації не потрапили до обігу за Центральної Ради (їхню емісію було здійснено вже за Гетьманату П. Скоропадського).

«Дзвінка розмінна монета» (марки-шаги) відповідала половині копійки й була виготовлена на картоні білого або жовтого кольору без водяних знаків у п'яти вартостях, а саме: 10, 20, 30, 40 і 50 шагів. Проте не слід її плутати з поштовими марками-шагівками тих самих номіналів, малюнку та розмірів.

Перші поштові марки було спроектовано визнаними українськими графіками А. Середою (у 10 та 20 шагів) та Г. Нарбутом (у 30, 40 і 50 шагів) ще в грудні 1917 року, але їхній видрук розпочато лише у переддень виходу закону УНР про випуск розмінної монети у вигляді марок. Однозначним є й те, що за

Центральної Ради розмінна монета у вигляді марок-шагів ще не була пущена в обіг, а лише перебувала у процесі виготовлення.

Про фальшування поштових марок жодних відомостей немає, чого не можна сказати про розмінні марки-шаги. Їх було фальшовано в різних містах України, таких, як Бердичів, Біла Церква, Житомир тощо. Фальшувалися дві найвищі вартості, а саме в 40 і 50 шагів. Підробки зовні були ідентичні оригіналам, лише не мали зубкування, чи були прозубковані не в $11\frac{1}{2}$ дірки на 2 см, а в $10\frac{1}{2}$ дірки, або без напису на зворотному боці. У колекції С. Шрамченка були навіть дві 50-шагові розмінні марки, які на реверсі мали напис «Чим наші хуже ваших».

Розмінні марки-шаги Української Народної Республіки та Української Держави (1918 рік)

Ми ж, аналізуючи функції, призначення і правове підґрунтя випуску та обігу українських державних розмінних марок, зазначимо, що їхній випуск було зумовлено життєвою необхідністю держави. Законодавчий же додаток у постанові від 8 липня 1918 року про прирівнення розмінних марок у забезпеченні та випуску до кредитових білетів, зняв зайві юридично-фінансові непорозуміння, які могли б виникнути з цього приводу. Отже, вітчизняні розмінні марки-шаги можна віднести до типу (категорії) нерозмінних на коштовні метали сурогату паперових грошей.

Чи була це питома українська грошова одиниця та її назва?

Відповідь однозначна – ні. І ось чому.

Це не питома українська, а запозичена назва, і це не суто українська грошова одиниця. Звідки походить? Далекими від реалій є припущення, що «шаг» – то є «крок» за староукраїнським «сяг» (яке означало місткість, довжину, величину карбованця й гривні). Таке твердження не витримує жодної наукової критики.

Очевидно, що назвою «шаг» українська розмінна марка завдячує минулому України та історикам, які стояли при джерелах державності УНР, зокрема голові Центральної Ради проф. М. Грушевському. А саме: «шаг» походить

від польського «шеляг» – szeląg, польське ж – трансформоване з англійського «шиллінга». Про це свого часу писав ще відомий дослідник фінансів І. Свенцінський.

Розмінні марки-шаги Української Народної Республіки та Української Держави (1918 р.)

І ще: Гетьманщина не карбувала власну валюту, як вважає чиновник Нацбанку (А. Пишний), пишучи про обіг шагів у той час, – то були шаги Речі Посполитої... Відомо, що «шагом» називалася срібна монета Польщі (від 1528 року) та Литви (від 1546 року) вартістю у три гроші. У Речі Посполитій «шаги» карбували також від 1579 до 1794 року, а особливо багато у 1618–1624 роках за короля Сигізмунда III Вази. Від 1766 року їх карбували з міді. У другій половині XVII – першій чверті XVIII століття у Лівобережній Україні шаг дорівнював трьом польським грошам або двом копійкам. Згодом назва «шаг» поширилася на грош – монету вартістю $\frac{1}{2}$ копійки.

Так і це слово увійшло в народний вжиток щодо грошей на теренах України...

Тож ще до введення шагів в Україні (УНР, Українській Державі), вони до цього існували в Польщі, Литві і, до речі, у російській (!) імперії, звідки й перейшла до народного вжитку. росії? – запитає допитливий громадянин України. Саме так.

У другій половині XVII – першій чверті XVIII століття у Лівобережній Україні шаг дорівнював трьом польським грошам або двом копійкам. Згодом назва «шаг» поширилася на грош – монету вартістю $\frac{1}{2}$ копійки. У російській імперії у їхній системі шаг дорівнював 2 копійкам, через що назву «шаг» перенесено й на пізнішу російську мідяну монету вартістю у 2 копійки. Після 1839 року з встановленням у росії лічби на «срібло» найменування «шаг» було перенесене на $\frac{1}{2}$ копійки «сріблом» («деньгу») і в цьому значенні вживалося до 1917 року.

Тож доречним буде вважати, що етимологія назви «шаг» як розмінної грошової одиниці УНР та УД походить саме з польсько-литовської доби української історії. І саме звідти перейшла не лише до народного вжитку, а й до тогочасної літератури, яка елементарно фіксувала дійсність. Тож не дивно, що слово «шаг» трапляється в поезії, зокрема, Т. Шевченка та в інших літературних творах тієї доби.

Власне, коли за 200–300 років згодом нащадки читатимуть в українській літературі слова «рубль» чи «злотий», які були в обігу та в українській народній дійсності на поневолених у ХХ столітті українських землях (Польща, росія, СРСР) – то чи дасть це йому право визначати цю грошову одиницю як питомо українську?

Марки-шаги – це унікальний український досвід?

Отже, опинившись перед фактом гострого браку дрібної монети, уряд Центральної Ради УНР (а за ними й вимушено уряд гетьмана) вдався до використання досвіду російської імперії. Передбачалося, що марки-шаги розв'яжуть проблему дрібних грошей, яка досить гостро постала в Україні й ускладнювала приватні розрахунки.

Подібну практику застосування розмінних марок як засобу платежу замість дрібних монет уже було використовувано на теренах підросійської України за часів царату. З метою вгамувати нестачу дрібних грошей у перебігу Першої світової війни, такі паперові «монети» почала застосовувати російська імперія, коли 6 грудня 1915 року царський уряд видав закон про випуск по кошторису Кредитової канцелярії на 1916 рік розмінні «казначейські» знаки. Вони, як зазначалося, були випущені на зразок розмінної срібної монети, яка, однак, на відміну від кредитових білетів не визначалася золотим фондом, адже вважалося, що близько 50% коштовного металу є для неї достатнім забезпеченням.

Для видруку тих розмінних марок у росії використовувалися кліше з поштових марок, що були видані 1913 року на честь 300-ліття дому Романових і друкувалися на негумованому картонному папері, або й зовсім на простому, з низькими номіналами від 1 до 10 копійок. У 1917 році такі марки продовжував друкувати й Тимчасовий уряд.

А в УНР шаг був тимчасовим грошовим сурогатом у вигляді марки і він «важив» пів копійки... Причому запроваджувався шаг тимчасово через катастрофічне становище фінансово-економічної системи УНР та грошового обігу в країні. Центральна Рада УНР елементарно скопіювала ці кроки царського й тимчасового російського урядів!

Наголошую: Центральна Рада УНР запозичила «шаг» саме в Росії, як і її досвід запровадження таких розмінних марок, позаяк українці вже призвичаїлися до цієї практики й назви ще за царату! І чи варто йти сучасній Україні шляхами вимушених хиб діячів Центральної Ради УНР? Тож можна й наврочити (знаючи, що УНР таки не втримала українську державу)...

І от вам спектр на сучасність: кремлівська пропаганда буде у захваті... як від звучання слова «шаг», так і від того, що практика запровадження марок-шагів була запозичена в Україні (в УНР) саме з царської росії, а тепер і в сучасній Україні. Нечуваний подарунок для москви, яка розсурмить про це у відповідній інтерпретації на увесь світ.

20 і 10 сотиків. Українська Народна Республіка (1920 рік, Відень; не емітовані)

Чим закінчилася історія шага?

За часів УНР та Української Держави існував ще й карбованець – міцніший і вдвічі вагоміший, ніж гривня. А в Західній області УНР були марки – сотики. Чи не питомо українська назва й чи не з історії української державності – ЗУНР (ЗО УНР)?

З приходом до влади в Україні 14 грудня 1918 року Директорії та відновленням внаслідок цього Української Народної Республіки шаги (вже лише як марки) продовжували виконувати свої попередні функції, але

недовго. Невдачі української армії у війні проти більшовиків і денікінської Добровольчої армії звузили територію УНР до трикутника, окресленого річками Дністер, Південний Буг і Збруч, а отже – й обсяг реального обігу та маси марок-шагів.

Загальний катастрофічний стан війська УНР на чолі з головним отаманом Симоном Петлюрою і повна руйнація господарської системи, у тому числі й фінансової, змусили український уряд, що перебував у тодішній столиці УНР, Кам'янці-Подільському, вдатися до необмеженої емісії грошових знаків.

Поштові марки із зображенням С.Петлюри вартістю 40 грн

Наприкінці 1920 року уряд відмовився від шагів й у новій тимчасовій столиці УНР було випущено розмінні марки вже гривневої вартості. Так, марка у 20 гривень містила зображення Т. Шевченка з автопортрета, намальованого поетом у 1860 році, яке виконав І. Крамський. Поряд із вищезгаданою маркою-портретом Шевченка на Поділлі (терен, що контролювався армією УНР від Волочиська до Кам'янця-Подільського) наприкінці 1920 року ходила поштова марка із зображенням головного отамана С. Петлюри вартістю 40 грн.

Тоді ж були випущені марки УНР із зображенням погруддя Б. Хмельницького з булавою у руці (вартістю у 10 грн), портрета І. Мазепи (у 15 грн) і гірки св. Володимира в Києві з постаттю Великого князя (у 100 грн), які, однак, не встигли вийти в обіг через прихід в Україну більшовиків.

Не потрапили в обіг і марки, виконані відомим українським маляром М. Івасюком, які були випущені наприкінці 1920 – на початку 1921 років. М. Івасюком було створено цілу серію марок УНР, а саме: «Дівчина з прапором» (2 грн), «Хата Шевченка» (3 грн), «Павло Полуботок» (30 грн), «Бандурист» (50 грн), «Козацькі чайки» (80 грн) і «Вітряний млин» (вартістю у 200 грн), що, як уже зазначалося, не набули обігу через втрату Україною державності.

Тож уже й за УНР шаги були зневажені як грошовий номінал. В еміграції марки-шаги випускалися (як і діаспорі), проте це були суто поштові марки, а сам «шаг» природно

нічого не важив як грошова одиниця, а тим паче як монета (якої так ніколи й не було викарбовано).

Втім то вже трохи інша історія. Та все ж нагадаю також, що в українській історії та мові більш ніж достатньо прикладів і можливостей для підбору назви для нової грошової одиниці (монети чи іншого різновиду), якщо ця потреба таки дійсно настане і буде на часі.

Наскільки доречною грошова реформа є зараз?

У цьому сенсі ключовим словосполученням є – «чи на часі». Тобто яка саме нині є доречність і потреба запровадження нової грошової одиниці (чи то з назвою «шаг», чи з будь-якою іншою)? Якими є фінансово-економічна нагальна потреба й обґрунтування запроваджувати шаг та ще й під час війни, коли й гривня знецінена (до того ж зберігаючи номінально в обігу ще й копійку – одну в 50 коп., яка формально існує у грошовому обігу, але в суворій дійсності Україні вже давно не присутня у ньому)?

Відповідь: жодної. В Україні вже й 1 грн нічого не варта.

Павло Гай-Нижник

Додам (як автор) й таке: За останні 2 роки Нацбанк впусту витратив на підтримку гривні понад 60 млрд дол (не в економіку і не на ЗСУ), але з жовтня гривня вже втратила понад 10%. Держбюджет має величезний дефіцит й на країну очікує подальша девальвація (знецінення) гривні, зниження відсоткової ставки і підвищення податків й, відповідно, цін. А провадити деномінацію під час війни – безвідповідально і апіорі приречення її на провал. Введення ж в обіг за такого становища нової грошової одиниці без будь-яких на те фінансово-економічних підстав і потреб для держави – воюючої держави, економіка якої і так ледь виживає за рахунок чужих коштів (не інвестицій) і яка без зовнішніх ін'єкцій вже би давно зазнала гіперінфляційного колапсу, – немає сенсу і не лише не на часі, а й є загрозою катастрофи для фінансової системи держави!